

УДК 159.923.33

В. В. Олійник, С. С. Вірний

МАКІАВЕЛЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СЛУЖБОВЦІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ

У статті здійснено теоретико-емпіричне вивчення макіавеллістичних тенденцій комунікативної компетентності службовців державної прикордонної служби. Визначено рівень прояву макіавеллістичних характеристик і на основі отриманих результатів подано рекомендаційні матеріали психологам військових частин щодо покращення комунікативної компетентності службовців-прикордонників.

Ключові слова: спілкування, комунікативна компетентність, макіавеллізм, службовці-прикордонники.

Олийник В. В., Вирный С. С. Макиавеллистические тенденции коммуникативной компетентности служащих государственной пограничной службы. В статье исследуется теоретико-эмпирическое изучение макиавеллистических тенденций коммуникативной компетентности служащих государственной пограничной службы. Определён уровень проявления макиавеллистических характеристик и на основе полученных результатов представлены рекомендационные материалы психологам военных частей для улучшения коммуникативной компетентности служащих-пограничников.

Ключевые слова: общение, коммуникативная компетентность, макиавеллизм, служащие-пограничники.

Oliynyk V. V., Virnyi S. S. Machiavelli Tendencies of the Officials of State Border Communicative Competence. The article is dedicated to the theoretic empirical research of the officials of state border service communicative competence. The level of machiavelli characteristics manifestation is defined. On the basis of obtained results reference materials concerning improvement of the officials of state border service communicative competence are presented to the military units psychologists.

Key words: communication, communicative competence, machiavellism, border guards.

Постановка наукової проблеми та її значення. Соціально-економічні зміни в Українській державі ставлять питання компетентності сучасної людини на одне з провідних місць у розгляді становлення її особистісної та професійної позиції. Компетентність у спілкуванні припускає розвиток адекватної орієнтації людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації й завданні.

Важливим складником професіоналізму військовослужбовців є їх здатність до ефективної взаємодії з іншими суб'єктами в різних умовах і ситуаціях діяльності. Переважно ефективність такої взаємодії пов'язана з комунікативними здатностями військового фахівця, що відображають його вміння обирати, установлювати й підтримувати для досягнення професійних цілей найбільш адекватний конкретній ситуації стиль спілкування, заснований на поважному ставленні й обліку особистісних особливостей співрозмовника. Водночас аналіз військової практики свідчить про значні проблеми й ускладнення, які переживаються молодими військовослужбовцями в ситуаціях спілкування й узаємодії з підлеглими та старшими начальниками. Ці проблеми набувають своєї специфіки залежно від особистісних особливостей і характеру діяльності військового фахівця.

У той же час кожна особистість наділена сукупністю різноманітних рис та особливостей характеру. Зокрема, цікавим є прояв авторитаризму й характеристик, притаманних макіавеллістичній особистості. Яскраво виражена наявність таких особливостей негативно впливає на перебіг процесів комунікації та взаємодії. Адже добре відомо, що виражені антидемократичні цінності, жорстокість, уразливість, мотивація домінування, ригідність мислення, цинізм, маніпуляція, ставлення до інших із позиції "права" на використання – негативні риси, притаманні людині. У випадку військовослужбовців такі особистісні характеристики є небажаними й певною мірою навіть неприпустимими.

Саме тому **актуальним** є дослідження взаємозв'язку комунікативної компетентності та проявів рис авторитарної, макіавеллістичної особистості з метою уникнення ситуацій, що тягнуть за собою непорозуміння й конфлікти. Тому **метою** цього дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування та емпіричне вивчення макіавеллістичних особливостей комунікативної компетентності службовців державної прикордонної служби й представлення рекомендаційних матеріалів психологам військових частин щодо покращення комунікативної компетентності службовців-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Проведення теоретичного аналізу проблеми комунікативної компетентності військовослужбовців у психологічній літературі дало змогу встановити, що комунікативна компетентність є необхідною умовою успішної реалізації особистості, зокрема особистості військовослужбовця, для кого

його комунікативні якості й здатності є важливим чинником актуалізації особистісного потенціалу. Також вони необхідна умова супроводу й координації різних аспектів діяльності службовців прикордонної служби.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Слід зазначити, що психологічними особливостями ситуацій спілкування офіцерів є висока інтенсивність різнопланового спілкування з різними категоріями людей у процесі роботи, що припускає гнучку зміну комунікативних стратегій і ролевих позицій. Зокрема, дослідження закономірностей, психологічних механізмів й особливостей прояву та вдосконалення комунікативних здібностей і вмінь військовослужбовців представлені в роботах багатьох вітчизняних науковців.

Передусім, контекст розгляду формально-ролевого спілкування у військовому колективі дає змогу оцінити службові відносини військовослужбовців за принципами: *“по горизонталі”* – це взаємини військовослужбовців, рівних за службовою посадою та військовим званням; *“по вертикалі”* – це стосунки між начальниками й підлеглими; *“по діагоналі”* – це взаємини між офіцерами, прапорщиками, сержантами одного підрозділу з представниками іншого підрозділу. Кожен із цих принципів демонструє владно-підвладні стосунки, психологічний ефект яких залежить від необхідного рівня комунікативної компетентності.

Конкретизація основних структурних компонентів (предмет спілкування, потреба в спілкуванні, комунікативні мотиви, дія спілкування, завдання, засоби й продукт спілкування), форм (монологічна, діалогічна, полілогічна), актів (суб'єкта – ініціатора спілкування; суб'єкта, якому адресована інформація; норм і правил, на основі яких організується спілкування; цілей, які мають учасники спілкування; ситуації, у якій відбувається спілкування) та змісту (передача інформації, емоцій, почуттів, переживань, відомостей; взаємне сприйняття партнерами зі спілкування одне одного; взаємооцінка партнерами зі спілкування один одного; взаємовплив партнерів; взаємодію партнерів) дає змогу окреслити основні соціально-психологічні ознаки комунікативної компетентності військовослужбовця.

На думку психологів, комунікативна компетентність визначається творчим мисленням, культурою мовної дії, культурою самонастанови на спілкування й психоемоційної регуляції свого стану; культурою жестів та пластики рухів, культурою сприйняття комуні-

кативних дій партнера зі спілкування, культурою емоцій [3; 10]. Основу формування комунікативної компетентності становить досвід людського спілкування, тому основними джерелами її набуття є соціонормативний досвід народної культури; знання мов спілкування, що використовуються народною культурою; досвід міжособистісного спілкування в неофіційній формі; досвід сприйняття мистецтва [1].

Для фахівця його комунікативні здібності й здатності є важливим чинником актуалізації особистісного потенціалу. Вони виступають необхідною умовою “інструментального” супроводу й координації різних аспектів діяльності з метою формування у військовослужбовців адекватної емоційно-образної та когнітивної основи для осмислення й прийняття ключових ідей, що сприяють становленню патріотичної свідомості службовців прикордонної служби.

Підсумовуючи, відзначимо, що комунікативна компетентність військовослужбовця розглядається як інтегральна здатність особистості до оцінки ситуації, партнера зі спілкування, власного комунікативного потенціалу (комунікативні здатності, знання, уміння, навички, досвід) у контексті розв'язуваного ним професійного завдання та до вибору на цій основі конструктивних способів її рішення й прийомів комунікативної взаємодії. У представленому визначенні потрібно вказати на розуміння чіткого поділу між внутрішніми особистісними передумовами, що є умовою реалізації завдань спілкування, та тими психічними утвореннями, які є продуктом цілеспрямованої роботи з удосконалювання комунікативних здатностей людини. Відповідно, про формування комунікативної компетентності військового фахівця в умовах професійного навчання слід говорити як про процес актуалізації й посилення тих компонентів навчально-професійного середовища, які суттєво пов'язані із внутрішніми передумовами. Будучи психічним новоутворенням, комунікативна компетентність розглядається як результат цілеспрямованого впливу на певні (пов'язані з нею в ролі ресурсів-реалізаторів) психічні процеси, стани й властивості [11].

Показниками рівня розвитку комунікативної компетентності військових фахівців є успішність реалізації домінуючих функцій комунікативної взаємодії (перцептивної, інтерактивної, інформаційної) і власних цілей у спілкуванні; варіативність застосовуваних комунікативних прийомів й адекватність обраного стилю та рольової позиції; відсутність конфліктно-деструктивних елементів протікання й завер-

шення процесу спілкування. При цьому *високий рівень розвитку комунікативної компетентності* військовослужбовця проявляється:

- у позитивній спрямованості інтеракцій і відсутності реакцій ігнорування, маніпулювання, переважанні діалогічної форми взаємодії (тобто у ставленні до іншої людини як до цінності, як до активного учасника взаємодії) та загальної стратегії сприяння (на відміну від стратегій відходу й протидії);
- у високому рівні самооцінки свого статусу в спілкуванні й загальній задоволеності контактом зі співрозмовником (аудиторією);
- у варіативності застосовуваних комунікативних прийомів й адекватності обраного стилю та рольової позиції ситуації спілкування.

Тенденцією, що характеризує динаміку становлення й розвитку структури комунікативної компетентності військовослужбовця, є поступовий перехід від засвоєння соціально-психологічного знання, формування когнітивних основ оцінки оточуючих, вироблення індивідуального соціально-перцептивного еталона, до оцінки на цій основі себе й самоконтролю в спілкуванні. До найбільш значимих *факторів* формування й розвитку комунікативної компетентності військового фахівця належать [11]: *особистісний* (який визначає рівень соціально-психологічної поінформованості військовослужбовця із проблем спілкування й професійних знань, рівень розвитку соціального інтелекту, гуманістичної спрямованості особистості (емпатія, товариськість, альтруїзм); мовної грамотності; *соціально-психологічний* (який визначає характер домінуючих норм й еталонів спілкування в найближчому соціальному оточенні службовця, забезпечення участі військовослужбовців у підготовці, проведенні та участі в заходах, які актуалізують комунікативні здібності; наявність й адекватність розвивальних програм змісту ситуацій професійної взаємодії).

Окрім аспектів комунікативної компетентності, нас цікавлять питання авторитаризму та макіавеллістичної особистості. З огляду на вивчення цієї проблеми (Т. Адорно, П. Кон, Р. Крісті, Ф. Гайс, Н. Макіавеллі та ін.) можна виділити низку рис, притаманних авторитарній особистості, як-от: конвенційність, покірність владі, деструктивізм, цинізм, надмірно жорстка система соціальних установок. Подібні люди чутливі до атрибутів влади, віддають перевагу соціальним стереотипам, особистісну близькість розглядають як неприйнятну. Також макіавеллістичну особистість характеризують егоїзм, аморальність, маніпулятивна поведінка, що протистоїть гуманності, ставлення до

людей із позицій ціннісної переваги й “права” на використання, скептицизм і цинізм у ставленні до людей.

Отже, емпіричним завданням дослідження було вивчення прояву макіавеллістичних тенденцій у комунікативній компетентності військового фахівця прикордонної служби. Вибірку дослідження склали службовці відділення прикордонного контролю “Ягодин-авто” ($n = 49$). Використано методику з діагностики комунікативної соціальної компетентності, “Шкалу авторитаризму-бунтарства” П. Кона та “Шкалу макіавеллізму” Р. Криста й Ф. Гайса.

Результати за методикою на діагностику комунікативної соціальної компетентності показали, що більшості досліджуваних військовослужбовців (55 %) притаманний середній рівень комунікативної компетентності. Високим та дуже високим рівнем наділено 31 % досліджуваних. Це може свідчити про наявність у них таких особистісних характеристик, як відкритість, комунікабельність, легкість у спілкуванні, кмітливність, емоційна стійкість, життєрадісність, веселість, незалежність, упевненість у собі та самоконтроль. 14 % досліджуваних є комунікативно некомпетентними. Таких осіб можна охарактеризувати як замкнених, некоммунікабельних, неуважних, зі слаборозвиненим логічним мисленням, емоційно нестійких, мовчазних, серйозних, залежних від групи, імпульсивних та неорганізованих.

За “Шкалою авторитаризму-бунтарства” середній бал притаманний 35 % досліджуваних. У 37 % досліджуваних військовослужбовців характерні незначні прояви авторитаризму-бунтарства. У цьому випадку можна говорити про авторитаризм як ситуативну характеристику, а не особистісну рису. Яскраво виражені антидемократичні цінності, жорстокість, уразливість, мотивація домінування, агресія, психічна ригідність, цинізм, нетерпимість до проявів сексуальності – усе це характеристики бунтівників як підтипу авторитарної особистості. До таких належить 28 % досліджуваних військовослужбовців.

За “Шкалою макіавеллізму” одна третя кількості всіх досліджуваних характеризується середнім рівнем прояву рис макіавеллістичної особистості. У 32 % досліджуваних риси, що притаманні макіавеллістичній особистості, слабо виражені. Це так звані “низькі макіавеллісти”. Їм притаманне людяне ставлення до інших, вони більш орієнтовані на взаємодію, ставляться до інших із позиції “безумовної любові”. 35 % досліджуваних належить до “високих макіавеллістів”, які очікують людяності з боку оточення, але здатні знехтувати нею у

власній діяльності, маніпулюють оточенням, проявляють скептицизм і цинізм у ставленні до людей. Ставляться до інших із позиції ціннісної переваги й “права” на використання.

Для підрахунку залежностей між показниками методик використовували коефіцієнт кореляції Пірсона, а для визначення значущості кореляційного співвідношення – t-критерій Стьюдента. Показники відвертості, легкості в спілкуванні, комунікабельності позитивно корелюють із низьким рівнем бунтарства, або ж, іншими словами, показники замкнутості й некомунікабельності позитивно корелюють із показниками бунтарства як одним із проявів авторитаризму ($p = 0,375$ при $\alpha \leq 0,01$). Шкала асоціальної поведінки за методикою на діагностику комунікативної соціальної компетентності позитивно корелює з показниками за шкалою макіавеллізму ($p = 0,426$ при $\alpha \leq 0,01$). Отримано негативну значиму кореляцію між показниками самоконтролю, вміння підкорювати себе правилам, з одного боку, та показниками шкали макіавеллізму – з іншого ($p = -0,360$ при $\alpha \leq 0,01$). Показники емоційної стійкості, зрілості й урівноваженості, аналогічно попередньому випадку, негативно значимо корелюють зі шкалою макіавеллізму ($p = -0,300$ при $\alpha \leq 0,01$).

Отримані результати слугували основою в розробці рекомендаційних матеріалів психологам військових частин щодо покращення комунікативної компетентності службовців-прикордонників.

Якщо звернутися до досвіду добре відпрацьованих, ефективно діючих груп в умовах високозначущої діяльності військових колективів, у найбільш узагальненому вигляді завдання *оптимізації спілкування* в підрозділі містять попередження (або зняття) надмірно агресивної поведінки лідерів та сублідерів щодо низькостатусних воїнів; цілеспрямоване створення ситуації охоронного режиму спілкування для найбільш нестійких і легковразливих членів колективу; активізацію спілкування ведених із високостатусними й найбільш підготовленими воїнами та зменшення ймовірності конфліктів між ними; затвердження гуманних і демократичних принципів спілкування між різними категоріями особового складу.

Для оптимізації спілкування у військовому середовищі можуть бути застосовані три *основні підходи* [11]: реорганізація структури групи (зміна складу, перегруповування та перестановки військово-службовців у різних сполученнях); цілеспрямована реконструкція завдань; безпосередня регламентація характеру взаємодії військово-службовців із метою їх адаптації.

Загалом оптимізація спілкування військовослужбовців через організацію їх спільної діяльності здійснюється через виділення ситуацій, які сприяють, стимулюють або, навпаки, блокують, погіршують, навіть виключають ті чи інші форми взаємних впливів; виключення небажаних (невизначених, конфліктогенних) форм предметно-практичної взаємодії військовослужбовців; практикування нових форм взаємодії з орієнтуванням на реальні ресурси військовослужбовців або утворення умов для найповнішого вияву набутих умінь або компенсації відсутніх.

У процесі спілкування можуть бути застосовані такі *способи впливу на групу*: зараження, навіювання, переконання, інформування, наслідування тощо. Також ефективність спілкування підвищують такі прийоми, як оптимальний зоровий контакт; правильне розташування учасників розмови та надання їм можливості вільно висловлювати свою думку, розрахунок на повагу до своєї позиції, пояснення ситуації для забезпечення єдності цілей; виклад не тільки своєї думки, а й протилежної з показом сильних та слабких її сторін; виділення важливої інформації тощо.

Для формування культури спілкування військового фахівця прикордонної служби та формування його комунікативного стилю можна запропонувати такі методи, як соціально-психологічний тренінг (СПТ), групова дискусія, рольові ігри, тренінг соціальної перцепції тощо [7–9].

Висновки. Слід додати, що оволодіння кожним військовослужбовцем знаннями, навичками та вміннями у сфері спілкування зменшує напруженість у військових колективах, підвищує їхню сумісність, попереджує конфліктні ситуації та їх негативні наслідки, сприяє взаєморозумінню, зміцнює дружбу та морально-психологічний клімат загалом.

Література

1. Бодалёв А. А. Психологическое общение / А. А. Бодалёв. – М. : Изд-во “Ин-т практ. психологии”, Воронеж : НПО “Модек”, 1996. – 256 с.
2. Гришина Н. В. Я и другие: общение в трудовом коллективе / Н. В. Гришина. – Л. : Лениздат, 1990. – 174 с.
3. Жуков Ю. М. Введение в практическую и социальную психологию / Жуков Ю. М., Петровская Л. А., Соловьёва О. В. – М. : Смысл, 1996. – 373 с.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 695 с.

5. Первин Л. Психология личности : теория и исследования / Л. Первин, О. Джон ; [пер. с англ. М. С. Жамкочьян ; под ред. В. С. Магуна]. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 607 с.
6. Петровская Л. А. Компетентность в общении / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
7. Прутченков А. С. Тренинг личностного роста : метод. разработки занятий социально-психологического тренинга / А. С. Прутченков. – М. : [б. и.], 1993. – 47 с.
8. Руденский Е. В. Социальная психология : [курс лекций] / Е. В. Руденский. – М. : ИНФА-М ; Новосибирск : ИГАЭиУ, 1997. – 224 с.
9. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика / К. Рудестам ; [пер. с англ.] ; [общ. ред. и вступ. слово Л. П. Петровской]. – М. : Прогресс, 1993. – 368 с.
10. Соснин В. А. Теоретические подходы к исследованию общения в социальной психологии / В. А. Соснин // Социальная психология : [учеб. пособие] / отв. ред. А. Л. Журавлев. – М. : ПЕРСЭ, 2002. – С. 130–136.
11. Ягупов В. В. Військова психологія : [підручник] / В. В. Ягупов. – К. : Вища шк., 2004. – 256 с.